

Între Vechiul Testament și parimiar: cartea lui Iov

Mădălina UNGUREANU*

Key-words: *Old Testament, prophetologium, Septuaginta, translation, Dosoftei*

0. Argument

Una dintre problemele colaterale editării unui text românesc vechi o reprezintă determinarea relației sale cu ansamblul textelor care formează cultura scrisă a epocii. În ceea ce privește prima traducere în limba română a Vechiului Testament, realizată de Nicolae Milescu și păstrată, într-o copie revizuită, în manuscrisul 45 din Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Române, publicată apoi, după o revizie a unui grup de cărturari munteni, între care frații Greceanu, în *Biblia de la București*, discuția a fost deschisă de N.A. Ursu și a dat naștere unei interesante și încă nerezolvate polemici. Filologul ieșean, cel mai important cercetător și editor al textelor lui Dosoftei, susține, mai întâi într-un articol publicat în revista „Cronica”, în 1976, apoi în *Notele* la ediția Dosoftei, *Opere*, vol. I. *Versuri*, 1978 și într-o serie de articole publicate ulterior în revista „Limba română”, că mitropolitul moldovean ar trebui considerat, de fapt, autor al traducerii păstrate în Ms. 45, întrucât el revizuieste substanțial traducerea plină de erori și locuri obscure efectuată de Milescu. Argumentele aduse de N.A. Ursu vin din interpretarea datelor istorice și biografice ale celor doi cărturari, din interpretarea *Cuvântului către cititor* care precedă textul din Ms. 45; de asemenea, se folosesc argumente de natură lingvistică (concordanțele lingvistice, metoda primei atestări) și, mai ales, comparația textuală. Discuția este foarte cunoscută, astfel încât reluarea sa integrală aici este inutilă; ne interesează, în cele ce urmează, mai ales elementele de metodă deduse de N.A. Ursu din comparației textelor. Astfel, filologul ieșean susține, ca argument al paternității lui Dosoftei asupra traducerii textului veterotestamentar (mai exact, a primei revizii, considerată, însă, radicală), că mitropolitul a preluat, ulterior, fragmente din această traducere în lucrarea *Parimiile preste an* (publicată la Iași, în 1683), iar pentru a demonstra această idee, el selectează câteva fragmente din parimiar, pe care le publică alături de secvențele corespondente din Ms. 45 și din *Biblia de la București* (Ursu 1978: 509-510)¹. Apoi N.A. Ursu conchide:

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, Centrul de Studii Biblico-Filologice „Monumenta linguae Dacoromanorum”. Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Rețea transnațională de management integrat al cercetării postdoctorale în domeniul Comunicarea științei. Construcție instituțională (școală postdoctorală) și program de burse (CommScie)” – POSDRU/89/1.5/S/63663, finanțat prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

¹ Aceeași metodă a comparației textuale este aplicată, la o scară mai largă, unor fragmente de psalmi din *Psaltirea de-nțăles* (Iași, 1680), alături de Ms. 45 și *Biblia de la București*.

Din această comparație rezultă în mod limpede că *Psaltirea de-nțales* și *Parimiile* lui Dosoftei au la bază textul Vechiului Testament revizuit de el după traducerea lui Milescu, pe care l-a reprodus în tipăriturile respective *ca dintru ale sale* (subl. aut.). [...] Diferențele, mai mari sau mai mici, între ms. 45 și tipăriturile lui Dosoftei, pe de o parte, și între ms. 45 și *Biblia de la 1688*, pe de altă parte, se explică prin sensul divergent al modificărilor aduse textului din protograf cu prilejul reproducerii lui în edițiile menționate. Dosoftei, folosind protograful, a continuat să introducă în el cuvinte și forme specifice limbii sale de mai târziu (Ursu 1978: 510).

Ipoteza lansată de N.A. Ursu a fost criticată de Virgil Cândea, care contestă caracterul radical al reviziei la care a fost supusă traducerea lui Milescu și denunță inconsistența argumentelor filologului ieșean (Cândea 1979: 165–171), ca și de Liviu Onu, în cadrul unei discuții mai largi care a avut ca punct de plecare paternitatea asupra *Istoriilor* lui Herodot (în articolul *Spătarul Milescu sau Dosoftei? O problemă controversată de paternitate literară*, I-II, în „Limba română”, 1986); Liviu Onu pune și el în discuție relevanța metodelor folosite, subliniindu-le lipsurile².

Mai recent, discuția referitoare la relația dintre *Parimiile preste an* și traducerea Vechiului Testament din Ms. 45 a fost redeschisă de Eugen Munteanu (Munteanu 1993: 107–109, reluat în Munteanu 2008: 177–180). Comparând un fragment mai amplu (șase versete) din cartea *Iona*, așa cum apare în *Parimiile preste an*, cu pasajul echivalent din MS. 45, autorul arată:

Sunt de părere însă că, deși este aproape sigur că revizuirea traducerea primară a lui Milescu, Dosoftei nu a preluat totuși în *Parimii* fragmentele corespondente din acel manuscris, ci le-a tradus din nou, urmărind îndeaproape *Parimiarul* slavon după care se orienta și care constituia izvorul său principal (Munteanu 2008: 177–178).

Totuși, Eugen Munteanu acceptă ideea că „mâna lui Dosoftei, sau cel puțin îndrumarea sa, au afectat într-o măsură oarecare structura textului din Ms. 45”, și invocă drept „dovadă izbitoare” în acest sens

traducerea analitică prin sintagma *între mijlocul* (sau *prin mijloc*) a prepoziției grecești *ἀνάμεσον* «între», formă care apare extrem de frecvent în textul veterotestamentar, atât în Ms. 45 (de unde a trecut în *Biblia de la 1688*), ca și în fragmentele biblice din *Parimiile* lui Dosoftei (Munteanu 2008: 179–180).

Afirmația suscită următoarea nedumerire: dacă sursa *Parimiilor preste an* este una slavonă, în ce măsură prezența sintagmei *între mijlocul* demonstrează înrudirea acestui text cu Vechiul Testament, tradus de Milescu după o sursă grecească, unde, într-adevăr, sintagma respectivă reprezintă echivalarea literală a prepoziției grecești amintite?

Celelalte date ale problemei nu interesează aici; am reprodus discuția de mai sus fiindcă ea indică singurele ipoteze emise în cultura română în legătură cu sursele după care a fost tradus textul biblic al *Parimiilor preste an* (surse despre care amintim aici că Dosoftei nu spune nimic). Adăugăm că, în lipsa altor cercetări, de multe ori ipoteza lui N.A. Ursu (autoritate incontestabilă pentru perioada veche a culturii române și cel mai important editor al lui Dosoftei) a fost preluată fără discernământ și abordare critică; așa face, de exemplu, Nicolae Fuștei, care afirmă

² Un rezumat al acestor discuții se face la Andriescu 1988: 21–25.

că textul *Parimiilor* ar fi avut ca punct de plecare o versiune a *Septuagintei* (!), iar selecția fragmentelor biblice ar fi fost realizată urmărindu-se structura parimiarelor care circulau deja în Țările Române:

Probabil, Dosoftei luase cunoștință cel puțin de unele din versiunile românești ale *Parimiilor*. Dar, credem, drept original, sau mai bine zis, izvor, i-a servit o versiune greacă din *Septuaginta*, deci întocmirea *Parimiilor de preste an* s-a făcut de Dosoftei după structura originală a *Parimiilor* (<http://www.oocities.org/levitki/viata/dosoftei.htm>).

Metoda lui N.A. Ursu este, așa cum au arătat Virgil Cândea sau Liviu Onu, inconsistentă; comparația unor fragmente *selectate* cu scopul demonstrării înruderii celor două texte este deficitară; în sfârșit, cercetătorul nu explică diferențele dintre cele două versiuni decât, insuficient, prin revizuirile ulterioare la care au fost ele supuse înainte de a fi tipărite.

Așadar, pentru problema surselor pericopelor biblice din *Parimiile preste an*, abordată în discuțiile anterioare doar marginal, au fost propuse până acum două soluții, fără ca vreuna dintre ele să fi fost argumentată convingător: a. fragmentele au fost preluate din manuscrisul traducerii lui Nicolae Milescu revizuit de Dosoftei; b. au fost traduse după un parimiar slavon.

Ne-am propus, în cele ce urmează, să reluăm această discuție, implicând, însă, un factor ignorat în cercetările anterioare, dar fundamental pentru stabilirea relației dintre texte, și anume raportarea la sursele traducerilor, cunoscute (în cazul traducerii lui Milescu) sau posibile (în cazul pericopelor din *Parimiile preste an*).

1. Sursele traducerilor

1.1. Sursa traducerii Vechiului Testament realizată de Nicolae Milescu a fost stabilită cu certitudine: este ediția protestantă a *Septuagintei* publicată la Frankfurt, în 1597³. În privința sursei *Parimiilor*, pentru a da un răspuns ipotezei lui N.A. Ursu și susținătorilor acesteia, este necesar să luăm în discuție parimiarele slavone și pe cele bizantine, pentru a putea urmări inclusiv relația dintre acestea și textul biblic. Importante pentru această discuție sunt câteva precizări. Mai întâi, aceea că parimiarul bizantin a fost conceput pornindu-se atât de la textul biblic, cât și de la tradiția orală a lecturii fragmentelor biblice în biserică, în cadrul serviciului divin (Federici 1991: 192); apoi, realitatea banală, dar de multe ori ignorată, a existenței mai multor tradiții ale textului septuagintal însuși; și, mai ales, faptul că tradiția parimiarelor, atât a celor bizantine, cât și a celor slavone, este una exclusiv manuscrisă (cu excepția unui parimiar incomplet tipărit la Veneția, în 1595-1596) și că această tradiție încetează în secolul al XVI-lea, atunci când conținutul parimiarelor este transferat în alte cărți liturgice (triod, penticostar, minei)⁴. Așadar, parimiarul slavon și cel bizantin s-au păstrat numai în manuscrise, cu inerentele diferențe dintre ele, diferențe care provin dintr-o intensă activitate de copiere și

³ Vezi, în acest sens, discuțiile ample de la Cândea 1979: 116–128, Andriescu 1998: 17–21, și, mai recent, Eugen Munteanu, *Repere ale tradiției biblice românești* (I–III), în „Idei în dialog”, anul V. Nr. 4 (55), aprilie 2009, p. 22–24, nr. 5 (56), p. 34–36 și nr. 6 (57), p. 25–27.

⁴ Editarea acestei cărți de cult începe doar o dată cu primele ediții critice inițiate la sfârșitul secolului al XIX-lea. De menționat este și faptul că în unele zone ale Bisericii răsăritene parimiarul se folosește și astăzi în serviciul divin (așa cum este cazul Bulgariei și al Serbiei).

corelare a lor cu textul biblic. Subliniem, de asemenea, că parimiarele slavone au fost traduse după diverse versiuni bizantine; maniera traducerii, în mod firesc pentru perioada medievală, este dominată de literalism. În cele ce urmează vom încerca să stabilim și o tipologie a acestor diferențe dintre versiuni.

1.2. Ediția critică de referință în privința tradiției bizantine a parimiarului este cea publicată la Copenhaga, între 1939 și 1980, în seria *Monumenta Musicae Byzantinae* de către Carsten Høeg și Gunther Zuntz (care s-au ocupat de seria sărbătorilor mobile pe pe parcursul anului bisericesc) și Gudrun Engbert (parimiile sărbătorilor cu dată fixă). Ediția are în vedere un text de bază (Oxford Laud gr. 26), consemnând, în aparatul critic, variantele din celelalte manuscrise.

În ceea ce privește tradiția slavonă, au fost editate critic câteva manuscrise: parimiarul Grigorovicev, un manuscris de 104 file datat în perioada cuprinsă între a doua jumătate a secolului al XII-lea și prima jumătate a secolului al XIII-lea, care conține parimiile sărbătorilor mobile și câteva ale sărbătorilor cu dată fixă (GRIG.); parimiarul de la Belgrad (un manuscris din secolul al XIII-lea, care conține lecturile Postului Mare, cu excepția ultimei săptămâni).

Dintre versiunile românești (puține la număr și, cu excepția parimiarului lui Dosoftei, numai manuscrise), se pare că singurul anterior textului tipărit la Iași este cel descoperit la Biserica „Sfântul Nicolae” din Șcheii Brașovului, tradus după o sursă slavonă la sfârșitul secolului al XVI-lea sau începutul secolului următor și publicat, într-o ediție critică mult sub standardele filologice și aproape inutilizabilă, de către Vasile Oltean (PAR. BV.)⁵.

Studiile dedicate acestei cărți liturgice sunt și ele de dată destul de recentă; seria a fost deschisă la începutul secolului al XX-lea de către A. Rahlfs și grupul editorilor de la Copenhaga; interesul față de acest tip de text a crescut în zilele noastre în paralel cu interesul pentru studiul textului septuagintal și al traducerilor sale în diversele limbi vernaculare.

2. Studiul comparativ

2.1. Pentru definirea raportului dintre textul parimiarului și cel al Vechiului Testament, am ales să urmărim fragmentele din cartea lui *Iov*, așa cum apar ele în *Parimiile preste an* și în Ms. 45. Pericopele din *Iov* apar în parimiar ca lecturi la vecernia zilelor din Săptămâna Mare, de luni până vineri, conform principiului lecturii continue care guvernează alegerea anagnozelor în ciclul sărbătorilor pascale și postpascale, astfel:

Lecturile zilei de luni: *Iez.* 1, 1–20; *Ex.* 1,1–20; *Iov* 1,1–12;

Lecturile zilei de marți: *Iez.* 1,21–2,1 (în PAR., 1,21–28); *Ex.* 2,5–10; *Iov* 1,13–22;

Lecturile zilei de miercuri: *Iez.* 2,3–3,3; *Ex.* 2,11–22; *Iov* 2,1–10;

Lecturile zilei de joi: *Ier.* 11,18–12,5.9–11.14–15; *Ex.* 19,10–19; *Iov* 38,1–21.42,1–5; *Is.* 50,4–11;

Lecturile din Vinerea Mare: (la ceasul 1; Dosoftei înregistrează această lectură pentru ziua de joi) *Zah.* 11,10–13; *Is.* 50,4–11 (Dosoftei reproduce doar primele fraze, după care trimite la fila 39, la lecturile zilei de joi); (la ceasul 6) *Is.*

⁵ În legătură cu această ediție, cf. și recenzia noastră, publicată în revista „Biblicum Jassyense”, nr. 1, 2010, p. 163–169.

52,13–54,1 (neconsemnat de Rahlfs); *Ex.* 33,11 (aici PAR. notează, greșit, ca verset de început al pericopei, 34,1) -23; *Iov* 42,12-17; *Is.* 52,13-54,1 (Dosoftei trimite aici, desigur, la precedenta lectură a acestei pericope)⁶.

Selecția versetelor care compun lecturile din Săptămâna Mare, expusă mai sus, confirmă ideea că fragmentele veterotestamentare sunt valorificate în parimiar pentru a evidenția momentele relatate în Noul Testament:

The lectionary usually fragmented the Old Testament narratives to offer correspondence and counterpoint to the story of the life of Christ. Thus, not only did the Bible give shape to the liturgical calendar, but the liturgy and the liturgical calendar reshaped the meanings of the biblical texts (Kruger 2010: 216).

ceea ce înseamnă, așa cum au remarcat cei care s-au ocupat de problema acestor lecturi, că fragmentele veterotestamentare își construiesc un nou sens în funcție de contextul în care sunt amplasate, de momentul celebrativ în care sunt citite, fără a pierde, desigur, legătura cu contextul de origine al Vechiului Testament în integralitatea sa (Venturi 1991: 70; De Zan 1993: 226).

2.2. Vom urmări, în cele ce urmează, tipurile de diferențe care se pot constata între fragmentele din *Parimiile preste an* și Ms. 45, raportându-ne, așa cum am anunțat mai sus, la sursele atestate sau posibile ale traducerilor. Vom avea în vedere nu prezentarea faptelor în integralitatea lor, ci selecția unora reprezentative.

2.2.1. Prima diferență, ușor de remarcat din structurile pericopelor consemnate mai sus, constă în faptul că textele nu se suprapun întotdeauna ca structură, ci versetele și chiar fragmentele de versete sunt selectate în parimiar în funcție de intenția cu care este alcătuit mesajul, de necesitățile de sens cărora pericopa trebuie să le corespundă; este cazul, de exemplu, al pericopei din Joia Mare, compusă din versetele *Iov* 38,1–21.42,1–5⁷. Subliniem aici, încă o dată, că diferențele care apar în alcătuirea pericopelor de la un parimiar la altul constau în prezența/absența unui verset sau fragment de verset, ceea ce ne face să remarcăm caracterul destul de unitar al structurii pericopelor, atât în cadrul aceleiași tradiții, cât și de la o tradiție la alta. Unitatea selecției versetelor veterotestamentare în cadrul tradiției bizantine a fost explicată prin influența centrului constantinopolitan, prin controlul exercitat de acesta asupra bisericilor și mănăstirilor din teritoriu sau prin ideea că la baza manuscriselor stă o singură versiune, alcătuită, cel mai probabil, în secolul al VIII-lea, la Constantinopol sau în mediul monastic, care a consemnat una dintre tradițiile orale ce circulau în imperiu. În ceea ce privește tradiția slavonă, unitatea de structură a pericopelor se explică prin originalele bizantine pe care le traduc parimiarele slavone. Cercetările consemnează, ca modificări aduse modelelor, sărbători dedicate unor sfinți locali sau chiar înlocuirea ocazională a câte unei lecturi

⁶ Am reprodus aici structurile lecturilor din Săptămâna Mare așa cum apar acestea semnalate la Rahlfs 1915: 133, care consemnează structurile din cele cinci manuscrise analizate de el. De la un parimiar la altul, însă, pot exista diferențe în alcătuirea pericopelor; ele constau, de cele mai multe ori, în lipsa sau adăugirea unui verset, cf. *ibidem*; v. și diferențele înregistrate de aparatele critice ale edițiilor menționate.

⁷ Un alt exemplu la îndemână acum este pericopa din Joia Mare, care conține și versetele 38,22–23 în două manuscrise ale parimiarului slavon (care au siglele Z, respectiv L în aparatul critic al GRIG.; este vorba despre parimiarul Zacharijskij, respectiv parimiarul Lobkovski sau Hludov), este și cazul PAR. BV. (tradus după un manuscris slavon).

din Vechiul Testament cu o relatare din viața unui sfânt sau martir local, astfel încât sensul macrocontextual nu era afectat, ci doar contextualizat (Billiarsky 2010: 271).

2.2.2. Cele mai multe diferențe între textele pe care le urmărim aici se referă la prezența/absența unor termeni sau sintagme în *Parimiile preste an* prin raportare la textul corespondent din Ms. 45.

2.2.2.1. Cel mai ușor de remarcat sunt, sub acest aspect, termenii sau sintagmele care facilitează inserția textuală, asigurând coerența și continuitatea discursului. Este cazul secvenței de la începutul v. 38,1⁸: „*Și după ce părăsi Elius de voroavă*, dzise Domnul lui Iov pren volbură și nori” (MS. 45), care asigură relația cu capitolul anterior (discursul lui Elius); această secvență lipsește în PAR. („Dzîsă Domnul lui Iov prin vivor și prin negură”, III 39^f), unde același verset reprezintă începutul unei pericope (din Joia Mare). Desigur că aceeași este situația și în parimiarele bizantine și în cele slavone, peste tot pericopa începe cu anunțarea discursului lui Dumnezeu⁹.

Continuitatea este adesea asigurată în textul veterotestamentar prin *și* narativ, ca, de exemplu, la 42,12: „*Și Domnul blagoslovi cêle de apoi a lui Iov decît cêle dentîi*” (MS. 45)¹⁰; conjuncția lipsește în PAR., unde 42,12 reprezintă începutul unei pericope: „Blagoslovit-au Domnul cealea de apoi a lui Iov” (III 47^f); situația o reproduce pe cea din PROPH. și din parimiarele slavone.

2.2.2.2. Astfel de termeni/secvențe prezente numai într-unul dintre textele avute în vedere de noi se regăsesc și în interiorul pericopelor.

V. 1,6 prezintă în MS. 45, în plus față de PAR., interjecția *iată* („și iată, veniră îngerii lui Dumedzău”, cf. *ἰδοὺ* în FRANKF.), pe care nu o regăsim în PROPH. și nici în textele slavone.

V. 1,13 apare în MS. 45 sub forma: „Și era ca în dzua aceasta, feții lui Iov și fêtele lui *bea vin* întru casa fratelui lor cel mai bătrîn”; în PAR.: „fiii lui Iov și hiicele lui *mînca și bea* în casa fratelui lor celui mai mare” (III 34^f), cf. „οἱ υἱοὶ Ἰωβ καὶ αἱ θυγατέρες αὐτοῦ ἔπινον οἶνον ἐν τῇ οἰκίᾳ...” (FRANKF.), respectiv „οἱ υἱοὶ Ἰωβ καὶ αἱ θυγατέρες αὐτοῦ ἤσθιον καὶ ἐπινον οἶνον ἐν τῇ οἰκίᾳ...” (PROPH.)¹¹, cu precizarea că din unele manuscrise ale prophetologiumului lipsește οἶνον (v. PROPH.: 371, n. 4); parimiarele slavone reproduc întocmai textul bizantin (GRIG.: „сынове Иввови и дъщери его ѣдѣхъ и пиѣхъ вино въ храми врата ихъ”; aparatul critic semnalează și aici diferențe minore între versiuni, cf. p. 71).

V. 1,17 începe la Dosoftei astfel: „*De haldei călărime ne-au lovit de trei părți*” (III 34^f), față de „Călăreții au făcut noao 3 începături” (MS. 45); precizarea

⁸ Avem ca reper, desigur, dispunerea textului în versete așa cum apare în textul veterotestamentar; pericopele parimiarelor nu cunosc această împărțire.

⁹ Deși nu este cazul fragmentelor avute în vedere aici, trebuie să remarcăm prezența, în PAR., a secvențelor de încheiere a unei pericope, secvențe absente, desigur, din Ms. 45 (situație care, desigur, o reproduce pe cea din textele sursă); de exemplu, slujba de vecernie a zilei de 1 septembrie presupune și o lectură din Lev. 26,3-12.14-17.19-20.22.33.23-24; pericopa se încheie cu secvența „dzice Domnul Dumnădzău totputêrnicul, svîntul lui Izrail” (IV 2^f-2^v), care lipsește din Vechiul Testament, unde discursul lui Dumnezeu continuă.

¹⁰ Am utilizat, în reproducerea fragmentelor din Ms. 45, transcrierile realizate în cadrul proiectului „Monumenta linguae Dacoromanorum”, conform normelor stabilite acolo.

¹¹ Ediția critică a parimiarelor bizantine nu notează semnele diacritice; am reproduș întocmai textul de acolo.

etnonimului nu apare în PROPH. și nici în GRIG., nefiind consemnată de aparatele critice, dar apare în FRANKF.: 453, n. 25: „al. οἱ χαλδαῖοι ἐπέθηκον τρεῖς ἀρχὰς ex. Hebr.”; această formă era, desigur, prezentă în sursa traducerii lui Dosoftei.

V. 1,22: „Într-aceasta în toate ce să tîmplară lui n-au greșit Iov *înaintea Domnului* nice în budzele sale” (PAR. III 34^v), față de „Întru acêstea toate ce i s-au tîmplat lui n-au greșit Iov [nici cu budzele lui]” (MS. 45), cf. ἐναντίον κοῦ în plus în PROPH. față de FRANKF.; această secvență este omisă în unele manuscrise grecești ale parimiarului. GRIG. o consemnează: **прѣдъ г^аемъ.**

V. 2,9: „dzîsă lui Iov femeaia lui” (PAR. III 36^v), față de „dzise lui muiêrea lui” (MS. 45) reflectă diferențele dintre parimiar și FRANKF.: „τω ιωβ” / „αὐτω”; GRIG.: **εμοϋ** (73^v), însă aparatul critic menționează și varianta cu substantivul propriu. De altfel, întrebuițarea pronomelor diferă frecvent în diversele variante textuale ale parimiarului, atât în cele bizantine, cât și în cele slavone.

V. 2,9: „ca să mă hodinesc de *trudă* și de osteneale și de *ceale ce m-au cuprins* munci carile acmu mă țin” (PAR. III 37^f); „pentru ca să mă odihnesc de ostenelele mêle și de durori carele astădzi [marginal: *acum*] pre mine mă țin” (MS. 45); PROPH.: „ἵνα ἀναπαυσομαι τῶν μοχθῶν καὶ τῶν περιεχουσῶν με ὀδυνῶν αὶ με νῦν συνεχουσιν” (p. 379), cu mențiunea că termenul tradus de Dosoftei prin „trudă” nu apare în textul grecesc și nu este menționat nici în aparatul critic. FRANKF. are în plus [τῶν μόχθων] μου, echivalat prin „mêle” în MS. 45, însă lipsește secvența περιεχουσῶν με, prezentă în PROPH. (cf. PAR. „ceale ce m-au cuprins”). GRIG.: „да поѣа ѿ трѣда страѣтеи же ма нинѣ вдрѣжѣтъ” (aparatul critic consemnează diferențe minore în celelalte două manuscrise avute în vedere; de altfel, nici în PAR. BV. secvența nu sună altfel: „ca să mă răpaos de trudă și de dureare ce sînt ținută”, vol. I, p. 172¹²). Așadar, structura pe care o găsim la Dosoftei, cu trei substantive în acuzativ, nu este atestată de niciuna dintre posibilele surse; putem doar presupune că ea exista în sursa tradusă de mitropolit sau că adăugirea îi aparține, motivată fiind de rațiuni stilistice.

V. 2,10: „nu greși Iov nice în budzele sale și nu deade nebunie lui *Dumnădzău*” (PAR. III 37^f); „*nimic* n-au greșit Iov cu budzele *înaintea lui Dumnedzău*” (MS. 45); diferențele corespund versiunilor diferite atestate de PROPH./GRIG. (cu unele diferențe) față de FRANKF.: „οὐχ ἥμαρτεν ιωβ οὐδε ἐν τοῖς χεῖλεσιν αὐτοῦ καὶ οὐκ ἔδωκεν ἀφροσυνῆν τῷ θῷ” (PROPH.); „οὐδὲν ἥμαρτεν ἰὼβ τοῖς χεῖλεσιν ἐναντίον τοῦ θεοῦ” (FRANKF.); „нічесоже не сѣгрѣхѣи и вѣб ѡстанѣма прѣдъ вѣгомъ не дастъ везѣмие вѣгови”. OSTROG, în schimb, consemnează o versiune apropiată de parimiare.

V. 38,7: „lăudară-mă cu glas toț îngerii miei și mă *cîntară*” (PAR. III 39^f, parimia din Joia Mare); „m-au lăudat cu glas *mare* toți îngerii miei” (MS. 45). Toate variantele conțin adjectivul mare, atât cele grecești (φωνῆ μεγάλη), cât și cele slavone (гласомъ велиемъ); lipsa acestuia nu este consemnată în aparatele critice ale edițiilor. PAR. BV. are, de asemenea, „lăudară-mă cu glas mare”; nu e imposibil să

¹² În reproducerea fragmentelor din PAR. BV., transcrierea ne aparține. Așa-zisa transcriere interpretativă pe care o oferă Vasile Oltean, autorul ediției, este inutilizabilă, fiind plină de erori; din fericire, ediția reproduce textul complet al manuscrisului.

fie aici vorba de o omisiune a lui Dosoftei sau a tipografului. În schimb, ultima propoziție, care nu apare în FRANKF., este atestată de PROPH. (καὶ ὑμνησαν) și de parimiarul Zacharijskij (pentru care aparatul critic la GRIG. consemnează adăugirea **вѣспѣша**, probabil un aorist de la **вѣспѣти** ‘clamare’).

Nicăieri în parimiarele bizantine sau în cele slavone nu este atestată comparația „cu negură *ca-n scutec* o am înfășat” (PAR. III 39^f); în MS. 45: „cu negură pre ea am înfășat” (38,9), posibil o adăugire a lui Dosoftei; PROPH. și FRANKF. prezintă aici texte identice.

La . 42,3, din MS. 45 lipsește o secvență („Și cine îmi va povesti mie carele n-am știut, mari și minunate?”, față de „Dară cine mi-a spune *acealea ce nu vădzusăm*, mari și minunate, carile nu știusăm”, PAR. III 39^v), deși FRANKF. prezintă aici un text identic cu PROPH.: τίς δὲ ἀναγγελεῖ μοι ἃ οὐκ ἤδειν; μεγάλα καὶ θαυμαστά ἃ οὐκ ἐπιστόμην. În *Biblia de la București*, versetul este completat: „Și cine va povesti mie cèle ce n-am știut, mari și minunate, carele n-am știut?”, ceea ce conduce la concluzia că omisiunea din MS. 45 trebuie, probabil, pusă pe seama copistului.

V. 42,12 prezintă în PAR., în plus față de MS. 45, adverbul *mai mult*: „Blagoslovit-au Domnul cealea de apoi a lui Iov, mai mult decât ceale dintăi” (III 47^f); „Și Domnul blagoslovi cèle de apoi a lui Iov decât cèle dentăi” (MS. 45), conform diferenței dintre textele grecești: PROPH. prezintă, în cele mai multe variante, în plus față de FRANKF., cuvântul **μᾶλλον** ‘more, rather’, comparativ de la **μάλα** (LIDDELL-SCOTT, s.v.).

V. 42,14: „Și nu să gășăia ca a lui Iov feate și fiii mai buni decât dînșii în suptceriu” (PAR. III 47^f); „Și nu s-au aflat ca fêtele lui Iov mai bune decât iale întru cea de supt cer” (MS. 45). Diferențele corespund întru totul celor dintre textele grecești: „καὶ οὐκ ευρεθησαν κατα τασ ἰωβ θυγατερας καὶ τουσ υἱουσ βελτιουσ αυτων εν την ὑπ’ουρανον” (PROPH.); „καὶ οὐκ εὐθερέθησαν κατὰ τὰς θυγατέρας ἰωβ βελτίους αὐτῶν ἐν τῇ ὑπ’οὐρανόν (FRANKF.); desigur că în unele manuscrise ale parimiarului bizantin textul este identic celui din FRANKF.

2.2.3. Diferențele lexicale dintre pericopele din *Parimiile preste an* și fragmentele corespondente din MS. 45 se regăsesc, adesea, în sursele bizantine sau slavone.

V. 1,5: „Să nu cîndva fiii miei în *inema* lor vicleane vor hi gîndit spre Dumnădzău” (PAR. III 32^f), în MS. 45: *cugetile*, cf. εν τη καρδια αυτων (PROPH.), respectiv ἐν τῇ διανοία αὐτῶν (FRANKF.); unele manuscrise ale parimiarului bizantin conțin, de asemenea, διανοία. Parimiarele slavone oscilează și ele între **помышленик** (GRIG.) și **сръдье** (Zacharijskij).

V. 2,2: „și-mpregiur am călcat *pămîntul*” (PAR. III 36^v); în MS. 45: „călătorind *cea preste tot*”, corespunzător versiunilor diferite din textele grecești: καὶ ἐμπεριπατησασ την γην (PROPH.; alte manuscrise: την συμπασαν, cf. n. 11); καὶ ἐμπεριπατήσασ τὴν σύμπασαν (FRANKF.). Oscilația este prezentă și în variantele slavone: **прохождѣ вѣсѣчѣскѣа** (GRIG.), **похождѣ землѣ** (Lobkovski).

V. 2,3, caracterizarea lui Iov este, în *Parimiile preste an*: „fără prihană, drept adevărat, lui Dumnădzău închinători” (PAR. III 36^v); dar „nerău, adevărat, fără prihană, temător de Dumnădzău” (MS. 45), întocmai ca în textele grecești:

„αμεμπτος δικαιοσ αληθινος θεοσεβησ” (PROPH.), „ἄκακος ἀληθινὸς ἄμεμπτος θεοσεβῆς” (FRANKF.). Manuscrisele grecești ale parimiarului atestă și aici o serie de variante, printre care și identitatea cu textul din FRANKF. (n. 16-18). GRIG.: „незлобивъ истиненъ непороченъ бгочътець”, cu diverse variante în celelalte manuscrise, înregistrate de aparatul critic.

Formele diferite ale numelor proprii care apar în PAR. față de MS. 45 sunt și ele determinate de diferențele dintre surse. Astfel, numele anterior al lui Iov apare cu forma *Iovav* în PAR. (III 47^r), *Ioval* în MS. 45; PROPH. are *ιωβαλ*, ca și FRANKF., unde se specifică, în schimb (n. 22), că în alte surse forma este *ιωβάβ* (cf. și notele marginale la PROPH., care indică manuscrise cu această formă); GRIG.: *иубав*. Numele tatălui lui Iov este *Zareth* în PAR., *Zaré* în MS. 45 (cf. *Ζαρεθ* în PROPH., respectiv *Ζαρε* în FRANKF.; GRIG.: *Θαρισα*, dar Lobkovski: *Зарета*). Această ultimă parte a capitolului 42 lipsește din OSTROG și din Vulgata de la Anvers (sursele traducerii Vechiului Testament din Ms. 4389, împreună cu modelul, mărturisit în prefață, al traducerii lui Milescu), fiind notată marginal de autorul versiunii din MS. 4389, după un original necunoscut (așa cum arată diferențele față de textul din MS. 45).

O situație și mai interesantă este a numelui celei de-a treia fiice a lui Iov: Dosoftei transcrie forma din sursa grecească sau din cea slavonă, pe care simte nevoia apoi să o gloseze: „iară cea a treia, Amalthías Chéras, de cerească capră corn” (III 47^r); MS. 45: „și a treia, Cornul Amalthiei” (42,13). Textele grecești atestă formele *αμαλθειασ κερασ* (PROPH.), respectiv *ἀμαλθαίας κέρας* (FRANKF.); cele slavone traduc prin *АМАЛТИНЪ* (*АМАЛТѢНИНЪ* în parimiarul Lobkovski) *рогъ*, în OSTROG *АМАЛФЕИ РОГЪ*. Forma din MS. 4389, „Cornul Malthei”, poate fi interpretată ca o eroare a traducătorului, care consideră prima literă a numelui propriu din MS. 45, *Amalthiei*, drept articol posesiv (în Vulg. Anvers: *Cornustibii*). Versiunea românească după slavonă, PAR. BV., traduce, de asemenea, a doua componentă a numelui: „Amalthin corn”¹³. Având în vedere aceste variante, am putea specula în legătură cu o sursă grecească a traducerii lui Dosoftei, completată de cunoștințele de mitologie ale mitropolitului¹⁴ pe care le confirmă și considerațiile despre zei din *Parimiile preste an* (III 123^v-124^v).

2.2.4. Diferențele lexicale pe care le-am putut constata între PROPH. și FRANKF. sunt destul de puține; mai numeroase sunt cele care țin de morfologie sau de topică (sau, după cum am văzut, cele care constau în omisiunea/adăugirea unui termen). De cele mai multe ori, diferențele dintre textele grecești sunt înregistrate și în textele românești, fie ca reflex al traducerii după originalele grecești, fie fiindcă particularitățile parimiarului bizantin sunt conservate riguros de cel slavon.

Diferită este, în majoritatea cazurilor, maniera de echivalare a participiilor grecești (sau slavone, dacă admitem că Dosoftei va fi avut o sursă slavonă care, subliniem acest fapt, traducea una grecească). Astfel, de exemplu, participiul *προβεβηκότος* al verbului *προβαίνω* ‘step forward, advance; go on’ (LIDDELL-

¹³ Și aici transcrierea ne aparține; Vasile Oltean confundă ultima slovă și transcrie „Amalthin cori”.

¹⁴ În *Lexiconul* lui Suidas, din care Dosoftei reproduce două fragmente în *Parimiile preste an*, apare intrarea *Ἀμαλθείας κέρας*, cu explicația: *ἐπὶ τῶν ἀφθόνως ζώντων καὶ εὐθουούτων καὶ εὐπραγούντων. ἐν μύθοις ἔνθ’ ἵνα μοι βίος ἐστὶν Ἀμαλθειῆς κέρας αἰγός. Ἀμάλθεια γὰρ ἡ τροφὸς τοῦ διὸς παρὰ τὸ μὴ μαλάσσεσθαι* (<http://www.stoa.org/sol-bin/search.pl>).

SCOTT, s.v.), pe care îl regăsim în toate versiunile grecești, este echivalat printr-o subordonată în PAR.: „vreame multă deaca trecu” (III 36^v), însă prin gerunziu în MS. 45: „Și trecînd multă vreme” (2,9); un participiu găsim, desigur, și în versiunile slavone.

Τὴν ὑπ’ οὐρανόν este echivalat constant la Dosoftei sintetic, prin *suptceriul* (în GRIG. și celelalte versiuni slavone, ПОДЪНЕБЕСИЖА), iar în MS. 45 analitic, prin *cel de supt cer* (v. 2,2) sau *cea de supt cer* (v. 42,14).

Verbul παρίστημι (‘to present oneself’, cf. LOUW-NIDA, s.v.), cu mai multe ocurențe în Vechiul Testament (sau echivalentul său slavon, ПРѢДЪСТОИТИ ‘adesse, adstare’ cf. MIKLOSICH, s.v.), este echivalat constant prin *a dvori* la Dosoftei: „veniră îngerii lui Dumnădzău să dvorească înaintea Domnului” (III 36^t, dar, o singură dată: „veniră îngerii lui Dumnădzău să stea în dvorbă denaintea Domnului”, III 32^t); „carii dvoriia lui”, „nu dvoriia nime” (III 22^t); „Cu sîială-ț ca o slugă îți dvoresc” (III 135^v, în Canonul la Blagoveștenie, care pare tradus după o sursă grecească, fiindcă fragmente grecești ale Canonului sunt reproduse din loc în loc); „mii de mii slujii lui și dzăci de mii de-ntunearce dvoriia înaintea lui” (IV 23^t); „[Iisus], ce-i dvoriia lui” (IV 52^v), „Dumnădzăul lui Izrail, căruia lui dvoredz denaintea lui astădz” (IV 47^v) etc. Soluțiile sunt diverse în MS. 45: „să stea înaintea lui” (Iov 1,6); „ceia ci sta înaintea lui” (Gen. 45,1); „Mii de mii îi slujii lui și întunêrece de zeci de mii stătură înaintea lui” (Dan. 7,10, unde există o succesiune de două verbe: θεραπεύω ‘to be an attendant, do service; do service to the gods’, cf. LIDDELL, s.v., și παρίστημι); „[Iisus] ce sta lîngă el” (Ex. 24,13); „Domnul puterilor, la care am dvorit înaintea lui” (3 Reg. 18,15); „Dumnedzăul Israil, înaintea căruia am stătut [marginal: dvorit] înaintea lui” (3 Reg. 17,1; nota marginală ar putea indica implicarea lui Dosoftei în revizuirea traducerii). Conform *Dicționarului limbii române*, verbul *a dvori* (de proveniență slavonă) este foarte frecvent în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în Moldova, fiind utilizat mai ales cu sensul ‘a sluji’; de notat, însă, că această slujbă putea fi una pur onorifică; de altfel, la același caracter onorific face referire expresia *a sta în dvorbă* ‘2. Adunare la Curtea domnească, întrunită pentru a aduce omagii domnitorului; sfăt’, sens pentru care DLR trimite, ca primă atestare, la *Viața și petreacerea svinților*, această expresie mitropolitul o consideră sinonimă cu verbul *a dvori*, de vreme ce ambele reprezintă variante de traducere pentru același verb din original.

În MS. 45, secvența δέρμα ὑπὲρ δέρματος (δέρμα ‘skin; skin of fruits’, cf. LIDDELL, s.v.) este tradusă prin „pièle peste pièle” (Iov 2,4); PAR.: „coajă pentru coajă” (III 36^v), în PROPH. secvența fiind identică cu cea din FRANKF.; textele slavone au КОЖА ЗА КОЖА, ceea ce ar conduce la ideea unei surse slavone în traducerea *Parimiilor preste an*. Aceeași situație pentru Iov 2,9, unde MS. 45 prezintă *mîntuirii*, care traduce gr. σωτηρίως (același termen și în PROPH.), iar PAR.: *spăsenii* (III 36^v); în textele slavone, desigur, termenul este СПЪСЕНІИК. Pe de altă parte, trebuie să avem în vedere faptul că Dosoftei era un om al bisericii, din al cărei lexic consacrat făcea parte substantivul *spăsenie*, iar traducerea sa stă, inevitabil, sub influența tradiției textelor bisericești de până la el, tradiție transmisă sub formă scrisă sau orală. Tot spre o sursă slavonă ar conduce sintagma „piatră de ugolniță” (Iov 38,6; III 39^t: „Cine-i dară acela ce-au pus piatră de ugolniță preste dîns?”), „piatră încolțurată” în MS. 45; textele grecești, atât FRANKF., cât și PROPH., au aici (λίθος) γωνιαῖος ‘on or at the angle’, iar cele slavone, atât GRIG. și manuscrisele

parimiarului, cât și *Biblia* de la Ostrog (cu diferențele de redacție cuvenite): **камень оугольный** (în Ms. 4389: „piatra unghiului”). De remarcat faptul că în DLR singura atestare înregistrată a acestui substantiv este la Dosoftei, în pasajul de mai sus; ca etimologie, se face trimitere la slavonul **оугольникъ**. Dată fiind forma cuvântului la Dosoftei, credem că este posibil ca prima întrebuintare a acestui termen în română să nu fie în pasajul discutat aici din *Parimiile preste an*, caz în care apariția sa în text ar putea fi pusă tot pe seama tradiției bisericești.

2.2.5. Întâlnim adesea în cele două texte versete care diferă foarte puțin între ele. Un astfel de exemplu este *Iov* 38,12-13: „Au doară pre tine am orînduit lumina demineții, iară luceafărul știe al său rînd, a te apuca de aripile pămîntului, a scutura necurații de pre dînsul?” (PAR. III 39^f); „12. Sau asupra ta au rînduit lumina cea de dimineată, și luceafărul știe șiragul său, 13. Să să apuce de aripile pămîntului, să scuture pre cei necurați dentru el?” (MS. 45). Fără a le mai reproduce, subliniem că în acest caz textele grecești sunt identice, iar cele slavone traduc fidel parimiarul grecesc. Diferența de persoană a verbului din *Iov* 38,12 (persoana I în PAR., a III-a în Ms. 45) reprezintă, credem, o eroare a copistului; verbul este în toate sursele consultate la persoana I (fapt susținut și de coerența textului), iar în *Biblia de la București* este corectat în acest sens.

3. Concluzii

Argumentele celor care au susținut ideea unei relații între pericopele biblice din *Parimiile preste an* și textul veterotestamentar tradus de Milescu se bazează, de cele mai multe ori, pe cvasiidentitatea unor pasaje sau versete întregi. Explicația pentru aceasta este, credem, alta: ea reflectă identitatea dintre pasajele din textele grecești sau preluarea fidelă a particularităților textului grecesc în eventuala traducere slavonă pe care ar avea-o ca sursă parimiarul lui Dosoftei. Pe de altă parte, unele versete diferă destul de mult de la un text la altul, diferențe care, după cum am constatat, le reflectă pe cele din textele sursă sau reprezintă opțiuni de traducere divergente ale celor doi cărturari. Ipoteza lui N.A. Ursu, că pericopele din *Parimiile preste an* au fost preluate de Dosoftei din Vechiul Testament tradus de Milescu și revizuit de el însuși, se dovedește a fi falsă. Foarte puținele cazuri în care raportarea la *PROPH.* și parimiarele slavone nu a fost suficientă pentru a susține o anumită particularitate din textul lui Dosoftei pot fi explicate foarte bine prin ipoteza existenței acelei particularități în sursa efectivă a traducerii lui Dosoftei, întrucât, după cum am putut constata din edițiile critice consultate, dată fiind modalitatea de transmitere a textului (sub formă manuscrisă, niciodată tipărită) și raportarea la tradiții diverse ale textului septuagintal, textele parimiarelor prezintă diferențe de la un manuscris la altul.

De asemenea, examenul comparativ al textelor de mai sus conduce la concluzia că este foarte dificil de stabilit dacă sursa traducerii pericopelor biblice din *Parimiile preste an* este bizantină sau slavonă. Spre o sursă bizantină trimit faptul că Dosoftei însuși își numește cartea *Profitologhion* (I 5^v: „Profitologhion, adecă parimiile și proceștiile preste an ce să citesc în svînta besearică”) și unele exemple de ordin lexical (cum este, de pildă, antroponimul *Amalthias Cheras*, cu glosa aferentă). Utilizarea termenilor de origine slavonă ar indica mai degrabă o sursă din această tradiție, care conținea etimoanele termenilor românești; pe de altă

parte, termenii de origine slavonă folosiți de Dosoftei se înscriu în tradiția limbajului bisericesc, tradiție în mijlocul căreia trebuia să situeze un mare prelat ca mitropolitul Moldovei și căreia nu îi era la fel de tributar, în mod firesc, un cărturar laic precum Nicolae Milescu. Prezența textelor paralele în română și slavonă (așa cum este, în *Parimiile preste an*, cazul canoanelor) nu reprezintă un argument în această discuție, întrucât, așa cum ne arată consultarea edițiilor critice, canoanele nu sunt incluse în mod tradițional în parimiar, ci reprezintă adăugiri ale mitropolitului, ca și alte fragmente pe care le găsim în tipăritura de la 1683. Stabilirea sursei pericopelor este îngreunată de principiul literalismului care guverna, înainte de epoca modernă, traducerile textelor religioase, nu doar traducerile în română, ci și pe cele din greacă în slavonă (așa cum reiese, de altfel, din examinarea comparativă a textelor slavone și grecești).

Bibliografie

Izvoare și lucrări de referință

- DLR: *Dicționarul limbii române*, serie nouă, Editura Academiei, București, 1965–2010.
- FRANKF.: *Τῆς θείας Γραφῆς, Παλαιάς Διαθήκης καὶ Νέας Διαθήκης ἀπάντα – Divinae nempe Veteris ac Novi Testamenti omnia, Graece, a viro doctissimo recognita et emendata [...]*, Frankfurt am Main, 1597.
- GRIG. = Zdenka Rivarova, Zoe Hauptova, *Grigorovicev Parimejnik*, 1. Tekst s criticiki aparat, Skopje, 1998.
- LIDDELL-SCOTT: *A Greek-English Lexicon* compiled by Henry George Liddell and Robert Scott, With a revised supplement, Oxford, Clarendon Press, 1996.
- LOUW-NIDA: Johannes P. Louw, Eugene A. Nida (eds.), *Greek-English Lexicon of the New Testament based on semantic domains*, Second Edition, vol. 1–2, New York, United Bible Societies, 1988–1989.
- MIKLOSICH: Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae, Guilelmus Braumueller, 1862–1865.
- MS. 45: Manuscrisul românesc nr. 45 de la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Române.
- MS. 4389: Manuscrisul românesc nr. 4389 de la Biblioteca Academiei Române, București.
- OSTROG· БИВЛИЯ, сиреч Ветхаго и Новаго Завета по языко словенскѣ, Ostrog, 1581.
- PAR.: *Parimiile preste an*, tipărite cu porunca mării sale prealuminatului întru Iisus Hristos Ioan Duca Voevoda, cu mila lui Dumnădzău Domn Țării Moldovei și Ucrainei, cu poslușaniia smeritului Dosoftei Mitropolitul, în tipărița țării [...], vă leat 7191, measeț octomvrie, 7 dni.
- PAR. BV.: Parimiarul de la Brașov; ediție critică: Vasile Oltean, *Primul parimiar românesc*, vol. I-II, Iași, Editura Edict, 2005.
- PROPH.: *Monumenta musicae Byzantinae. Lectionaria*. Edenda curaverunt Carsten Høeg, Gunther Zuntz. Volumen 1. *Prophetologium*. Fasciculus primus – Lectiones Nativitatae et Epiphaniae, Hauniae, 1939; Fasciculus secundus – Lectiones Hebdomadatum 1 et 2 Quadragesimae, Hauniae, 1940; Fasciculus tertius – Lectiones Hebdomadatum 3 et 4 Quadragesimae, Hauniae, 1952; Fasciculus quattuor – Lectiones Hebdomadae 5 et Hebdomadae in Palmis et Maioris, Hauniae, 1960; Fasciculus quintus – Lectiones Sabbati Sancti, Hauniae, 1962; Fasciculus sextus – Lectiones ab Ascensione usque ad Domenica Omnium Sanctorum, Hauniae, 1970; Pars altera – Lectiones anni immobilis, edidit Gudrun Engbert. Fasciculus primus – Textul container, Hauniae, 1980; Fasciculus alter – Apparatum criticum continens, Hauniae, 1981.

Literatură secundară

- Andriescu 1998: Alexandru Andriescu, *Locul Bibliei de la București în istoria culturii, literaturii și limbii române literare*, în *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia de la București. Pars I – Genesis*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 7–45.
- Billiarsky 2010: Ivan Billiarsky, *Old Testament Models and the State in Early Medieval Bulgaria*, în Paul Magdalino, Robert Nelson (eds.), *The Old Testament in Byzantium*, Dumbarton Oak Research Library and Collection, p. 255–277.
- Cândea 1979: Virgil Căndeia, *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- De Zan 1993: Renato de Zan, *Il dialogo tra individualità celebrativa e assemblea genera l'omelia: linee per una metodologia*, în Renato de Zan (a cura di...), *Dove rinasce la parola. Bibbia e liturgia*, III, Padova, Edizioni Messaggero, p. 201–232.
- Federici 1991: Tommaso Federici, *La Bibbia diventa lezionario. Storia e criteri attuali*, în Romano Cecolin (a cura di...), *Dall'esegesi all'ermeneutica attraverso la celebrazione. Bibbia e liturgia*, I, Padova, Edizioni Messaggero, p. 192–222.
- Kruger 2010: Derek Kruger, *The Old Testament and Monasticism*, în Paul Magdalino, Robert Nelson (eds.), *The Old Testament in Byzantium*, Dumbarton Oak Research Library and Collection, p. 199–221.
- Munteanu 1993: Eugen Munteanu, *Studii de lexicologie biblică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Munteanu 2008: Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, București, Editura Humanitas.
- Onu 1986: Liviu Onu, *Spătarul Milescu sau Dosoftei? O problemă controversată de paternitate literară*, în „Limba română”, anul XXXV, 1986, nr. 3, p. 185-197 (I), nr. 5, p. 439–448 (II).
- Rahlfs 1915: Alfred Rahlfs, *Die alttestamentlichen Lektionen der griechischen Kirche*, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung.
- Ursu 1978: N.A. Ursu, *Note și variante*, în Dosoftei, *Opere*, 1. *Versuri*, Ediție critică de N.A. Ursu, Studiu introductiv de Al. Andriescu, București, Editura Minerva, p. 389–513.
- Venturi 1991: Gianfranco Venturi, *La parola nel dramma e nella liturgia*, în Romano Cecolin (a cura di...), *Dall'esegesi all'ermeneutica attraverso la celebrazione. Bibbia e liturgia*, I, Padova, Edizioni Messaggero, p. 55–72.

Old Testament vs Prophetologium: the Book of Job

The purpose of this article is to discuss the source of the translation of the biblical lectures that can be found in Dosoftei's work *Parimiile preste an* (Iași, 1683). The starting point of this discussion consists in comparing the lectures from the book of Job, as can be found in this prophetologium, with the corresponding fragments in the first Romanian translations of the Old Testament, dating also from the 17th century, in order to verify the existence of a relationship between them. The novelty consists in the fact that the Greek and Slavonic sources of these translations are also taken into account, whether these sources are well known or merely possible. The discussion also implies another Romanian prophetologium, probably from the 16th century. This extensive comparison shows that Dosoftei translates a Slavonic or Byzantine prophetologium, which rules out the hypothesis of the metropolitan having taken the Old Testament fragments from a contemporary Romanian translation of the Septuagint. It also shows the difficulty of finding which kind of prophetologium he translated, if the source of *Parimiile preste an* was Byzantine or Slavonic.